

*arson, normative legal act, Criminal code, forest area.*

УДК 342.5:347.991

**Т. В. Пустовойт**

## **ПОНЯТТЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ МІСЦЯ В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ**

*Дана стаття присвячена розкриттю правової природи судової влади в конституційному механізмі публічної влади. На підставі проведеного аналізу виокремлюються ключові ознаки та складові судової влади. Вбачається, що суд – це самостійний вид соціальних відносин спрямований на вирішення (подолання, розв'язання та запобігання) правових конфліктів у суспільстві. Водночас, судова влада об'єктивується через статичну (судоустрійну) та динамічна (процесуальна) форми суду.*

**Ключові слова.** Суд, судова влада, правосуддя, держава, суспільство.

*Постановка проблеми.* Нині судову владу розглядають як політичний і правовий феномен, який адекватно відображає прагнення до формування правової держави, яка ґрунтується на доктрині поділу влади [1].

Теоретичне розкриття багатогранності таких соціально-правових явищ, як «суд» та «судова влада» є важливим завданням вітчизняної науки. І тут варто нагадати, що поняття «судова влада» в його сучасному конституційно-правовому розумінні вперше з'явилося у Декларації про державний суверенітет України, ухваленій Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. У розділі третьому цього документа проголошено, що «державна влада в Республіці здійснюється за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову».

*Аналіз останніх досліджень і публікацій.* З моменту проголошення Україною своєї незалежності та обрання нового ідеологічного напрямку свого розвитку, глибокому теоретичному осмисленню конституційно-правової природи «суду» та «судової влади» присвячено дослідження В. Д. Бринцева, В. В. Городовенка, В. В. Сердюка, І. Є. Марочкіна, Л. М. Москвич, І. В. Назарова, О. Л. Копиленка, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілка, С. В. Прилуцького, І. В. Юревич та ін.

*Виклад основного матеріалу.* Вбачається, що судова влада — це особливий вид влади, який за своєю природою суттєво відрізняється від законодавчої та виконавчої складових системи влади.

Існування судової влади нарівні із законодавчою та виконавчою є обов'язковою ознакою демократичної держави. Відокремлення судової влади від інших державно-владних структур свідчить про серйозне просування держав до реалізації принципу верховенства права, закріплених ним ідей свободи і справедливості. Головне призначення судової влади — охорона членів суспільства від будь-якого свавілля громадян і неправильних дій самої держави, її органів, посадових осіб. Без здійснення подібної діяльності держава не може вважатися правовою.

Забезпечуючи вирішення на основі права конфліктів, що виникають у суспільстві, підпорядковуючи закону всіх суб'єктів суспільного життя, судова влада відіграє украй важливу роль у стримуванні й протизі законодавчої і виконавчої гілок влади, здійсненні правового контролю над їх діяльністю. Ця функція стає найбільш ефективною лише у тому разі, якщо судова влада має можливість оцінювати

відповідність Конституції діяльність законодавчої і виконавчої влад, визнавати нечинними ті їх акти, які суперечать Основному Закону [2].

Водночас, заглиблюючись у сутність такого складного соціального явища, як «суд» та похідного від нього політико-правового явища «судової влади», можна бачити їх різноплановість та багатогранність.

Свого часу М. О. Чельцов-Бебутов зазначав, що слово «суд» має два значення. Перше стосується органу, який наділено функцією по здійсненню правосуддя. Водночас слово «суд» означає також судову діяльність, судочинство. У даному сенсі говорять: «суд здійснюється відкрито, з участю обвинувача й захисника» чи «закритий суд» [3].

У правовій літературі, науці, на практиці термін «судова влада» також вживається у різних значеннях. Так, можна говорити, що судова влада — це суд, система відповідних установ. Більшість сучасних дослідників у цій сфері визначають її як сукупність органів, що здійснюють правосуддя. Дехто з науковців ототожнює судову владу з її функцією — правосуддям.

Зокрема, П. М. Рабінович вважає, що судова влада — це вид публічної влади, що здійснюється державою та її органами, здатність підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території [4].

М. П. Орзіх вважає, що Конституція України визначила судовій владі місце не як власне владі, а як виду державної діяльності [5], а В. С. Смородинський дійшов висновку, що «судова влада — це судовий вплив на суспільні відносини» [6].

Інша група вчених (В. Т. Нор [7], П. А. Іванчишин [8], Н. С. Юзікова [9] та ін.) розглядає судову владу як систему судових органів, ототожнюючи її, таким чином, із судовою системою.

Водночас А. О. Селіванов вважає судову владу самостійним видом державної влади, яка не може обмежитись тільки системою загальних і спеціалізованих судів, і тому вона функціонує у двох формах організації — як судовий лад і як судовий устрій. Останній означає правосуддя, а до судового ладу можуть входити інші суб'єкти, які безпосередньо не здійснюють функції правосуддя [10].

Ю. М. Грошевий обґрунтовано стверджує, що судова влада — це, з одного боку, система судів, а з другого — система владних повноважень, якими наділено суди [11].

На думку А. М. Хливнюк, термін «судова влада» слід розглядати ширше, ніж просто як систему судових органів держави, так само не можна його лише ототожнювати і з близьким терміном «правосуддя».

Судова влада — це передусім вид державної влади, яку здійснюють певні державні органи. Але влада — це не тільки ті чи інші установи, посадові особи, а й функції, які їм належать, а також їх реалізація. Зміст поняття «влада» тлумачиться в основному значенні як особлива форма соціальних відносин, яка складається з можливості здійснювати свою волю, контролювати поведінку когось (іншої людини чи соціальних груп). При аналізі поняття «судова влада» в літературі зазначається, що помилково розглядати судову владу як державний орган — суд, адже влада є тим, що цей орган може зробити (по суті, це повноваження, функція, але не її виконавець), встановленою законом можливістю виконувати визначені дії й самим виконанням цих дій.

Судова влада виконує ролі арбітра шляхом справедливого вирішення правових конфліктів між громадянами, органами влади та організаціями і контролера за виконанням законів, діями представників державних органів. Із цією метою судова влада, тобто уповноважені на те державні органи (суди), чинить правосуддя та здійснює судовий контроль відповідно до принципів права і справедливості [12].

Розкриваючи соціальну та правову природу судової влади, М. О. Колоколов,

С. Г. Павликов та А. М. Сачков відзначають, що *судова влада* – це, по-перше, історична реальність, унікальні й водночас закономірні *суспільні відносини*, соціальна природа яких полягає у потенційній здатності людства. Вона опирається у своїй діяльності на таку соціальну цінність, як право, за допомогою якого вирішуються певні категорії соціальних конфліктів. У суспільства є право не тільки ухвалювати рішення в процесі їх розв'язання, а й домагатися їх обов'язкового виконання.

Судова влада — це притаманний соціальній природі людини засіб і необхідна умова функціонування високорозвинутої соціальної спільності, а також засіб загального зв'язку (комунікації), що виникає між високоорганізованими людьми у процесі вирішення певних категорій соціальних конфліктів, символічний посередник, що забезпечує виконання взаємних для громадян і держави зобов'язань на основі норм права.

Судова влада — інституціалізація очікування суспільством того, що розв'язанню соціальних конфліктів, які виникають, буде приділено належну увагу.

Судова влада — це прийнята певною людською спільнотою процесуально-правова парадигма поведінки суб'єктів права при вирішенні соціальних конфліктів. Ця влада характеризується багатогранністю, складністю і системністю.

По-друге, наявність комплексу судово-владних відносин народу, нації, політичного (громадянського) суспільства, в яких народ, нація, політичне (громадянське) суспільство одночасно і об'єкт, і специфічний суб'єкт, оскільки існування державної влади, а отже, і судової влади поза народом, нацією, політичним (громадянським) суспільством абсолютно неможливе, адже вони самі — її джерела. Суд (судова система) — це апарат судової влади, особливі державні установи (за своєю сутністю унікальна особлива форма державно-владних правовідносин організаційно-структурного характеру), що специфічним чином каталізують процес державного управління при вирішенні соціальних конфліктів. При розв'язанні конкретного соціального конфлікту суд - державна установа - виступає не тільки носієм судової влади, а й є суб'єктом процесу.

По-третє, наказ суб'єкта, що здійснює судову владу, - фактично воля народу в редукції органів держави - судів стосовно до об'єкта, тобто цього самого народу, обов'язково супроводжується погрозою застосування санкції у разі непокори. Погроза може бути виражена в різних формах. Особливість застосування сили державою в даному випадку полягає в тому, що вона виходитиме не тільки від держави (зсередини), а й від її апарату, тобто для суспільства начебто ззовні. За вдалого перебігу судового розгляду в суспільстві швидко формується упевненість, що встановлений характер судово-владних правовідносин для нього – благо, тому потреба в зовнішній силі відпадає або мінімізується. Соціальні конфлікти вирішуються судом не за допомогою зовнішньої сили, а шляхом удосконалення, спеціалізації владних відносин. Поява самостійної і незалежної судової влади — результат саме такого розвитку владних відносин.

По-четверте, правові норми, які встановлюють, що суб'єкт, який віддає «накази», — суд, має на це право, а об'єкт — народ (як учасники конкретного провадження, так і суспільство загалом) зобов'язаний підкорятися його наказам. Таким чином судова влада стає легітимною і розпадається на сукупність рядових правовідносин влади — підпорядкування процесуального характеру.

В організації судочинства використовується все, що може бути конвертоване в судову владу (і багатство, і вплив, і культура). При цьому судову владу як ресурс народ передає (делегує) судам (суддям), які, за загальним визнанням, є носіями судової влади.

Водночас судова влада — стійкі людські відносини, тому вона не міститься у конкретному державному апараті, у самому суспільстві нічого не зміниться, якщо лише

змінити назву судів, проголосити змагальність процесу або, навпаки, відмінити її, а рівно призвати на службу нове покоління суддів. Судова влада в даному випадку є не чим іншим як функцією. Судова влада в державі як функція не може бути привласнена однією особою. Відчужену, неперсоніфіковану судову владу розглядають як судову машину.

Нарешті, судова влада — форма творчості, вона дає змогу знаходити нові оригінальні конфігурації колишніх ресурсів і функцій. Комунікація, що формується нею, породжує новий сенс життя народу, гарантує новий зв'язок цілей і засобів, висуває нові критерії і підстави влади, ефективність досягнення цілей [13].

Як зазначає М. О. Колоколов, джерело судової влади — суспільство, тільки у ньому можливе виникнення та існування судово-владних правовідносин. При цьому судді — елемент судової системи — апарат судової влади. Відповідно, категорія «суддя» — є похідною від категорій «судова влада», «судово-владний правовідносин».

Для суспільства характерною є судова демократія — влада більшості, яка визнає ефективність судового розгляду, на відміну від меншості, яка надає перевагу самосуду.

Судова партократія — влада організованих над неорганізованими — виражається при лобюванні законодавства, яке регламентує питання судоустрою, судочинства та ін.

Судова автократія — влада сильних, над слабкими, які прагнуть нехтувати встановлені правила поведінки.

Ключову роль в судочинстві відіграє судова бюрократія — влада уповноважених (суддів) над не уповноваженими (учасниками процесу). Ця складова судової влади певною мірою еквівалентна владі одного індивіда (судді) над іншим індивідом (наприклад, підсудним). Формування управляючого прошарку — суддівського корпусу згодом відмежовується (відривається) від суспільства, у результаті чого цей управляючий прошарок трансформується у самостійну корпорацію, яка має свої вузьковідомчі інтереси. Для судової бюрократії, зрештою, як і для інших видів бюрократів, характерні такі недоліки: 1) справи розглядаються тільки з позиції відповідного чиновника; 2) судова влада не схильна брати на себе відповідальність за прийняті рішення; 3) судова влада умудряється відшукувати способи «обходу» законів; 4) справи розглядаються залежно від смаків начальства; 5) судова влада схильна корупції.

Водночас судова влада в цілому — категорія не персоніфікована, її основна відмінність від виконавчої влади — скромна роль судової бюрократії [14].

При цьому, на думку О. С. Безнасюка і Х. У. Рустамова, правосуддя — головна складова судової влади. Судова влада здійснюється за допомогою правосуддя. Судочинство — ключовий інструмент судової влади, за допомогою якого встановлюється істина у справі, відновлюються порушені права суб'єктів процесу та інших громадян, стверджується торжество закону і справедливості.

Правосуддя — «обличчя і душа» судової влади, її серцевина. Без правосуддя немає судової влади, так само як правосуддя без судових органів — це фікція. Якщо ці розмірковування підсумувати, то впливає висновок: правосуддя — основний провідник судової влади, її конституція.

Проте судова влада — не тільки правосуддя. Цією категорією охоплюється вся судова система, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розміщуються, елементи організаційного і ресурсного забезпечення. Як не парадоксально, стан і якість судової влади залежать не тільки від рівня правосуддя, а й від вищеназваних чинників.

Сила й авторитет судової влади залежать не стільки від розробленості процедурних елементів судочинства, скільки від розуміння важливості цього інституту влади для життєзабезпечення держави і суспільства.

У цивілізованих країнах судова влада в механізмі управління посідає пріоритетне

становище. Судам виділяються наймонументальніші, найзатишніші й естетичні будівлі, для їх ефективного функціонування не шкодують коштів, судді — найбільш високооплачувані чиновники, з високим ступенем правової незалежності та фізичної захищеності.

Отже, судова влада — явище багатofакторне, багатогранне. Усі ці складові в сукупності відтворюють судову владу, визначають її місце і статус серед інших векторів влади [15].

На думку А. М. Хливнюк, судова влада — це самостійний і незалежний вид державної влади, який формується згідно з певною процедурою та функціонує відповідно до демократичних принципів, встановлених конституцією. Судова влада за допомогою сукупності визначених державних органів — безсторонніх та незалежних судів, наділених владними повноваженнями з вирішення віднесених до їх компетенції питань, що виникають при застосуванні права, — здійснює правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства з метою захисту прав і свобод людини та громадянина.

Правосуддя є виключно компетенцією судової влади. Але судову владу не можна ототожнювати з такими спеціальними поняттями, як «правосуддя» (вирішення справ по суті) і «судочинство» (процес провадження у справі, наприклад кримінальне судочинство).

Крім здійснення правосуддя, згідно з правилами судочинства судова влада має інші повноваження, які реалізуються та належать виключно їй: конституційний контроль; контроль за законністю й обґрунтованістю рішень і дій (бездіяльності) державних органів та посадових осіб у разі оскарження їх до суду; аналіз, узагальнення і систематизація судової практики; надання роз'яснень з питань судової практики; участь у формуванні суддівського корпусу та ін. Отже, судова влада в контексті системи стримань і противаг має можливість активно впливати на рішення і дії законодавчої та виконавчої влади, їх урівноважувати [16].

Розкриваючи соціальну і правову природу «суду» та «судової влади», варто звернутися і до ознак цих явищ. Алексіс де Токвіль свого часу зазначав, що головна відмітна риса судової влади в усіх народів полягає в тому, що вона править за арбітра в спірних випадках. Для того щоб суд почав розбирати якусь справу, потрібна наявність спірної ситуації. Щоб з'явився суддя, повинен бути судовий процес. Доти, поки закон не дасть підстав вважати ситуацію спірною, судова влада не має змоги втрутитися в неї. Така ситуація може вже виникнути, але судова влада буцімто не помічає її. Коли суддя, ведучи якусь справу, ставить під сумнів закон, що має причетність до цієї справи, він у такий спосіб розширює сферу своєї компетенції, та не виходить за її межі, оскільки для того, аби висловити свою думку про справу, він змушений так чи інакше викласти своє міркування й про закон. Якщо ж він дає оцінку законів, що не стосується конкретного судового процесу, то в такому разі він повністю виходить за межі своєї компетенції і втручається у сферу діяльності законодавчої влади.

Друга відмітна риса судової влади полягає в тому, що вона виносить ухвалу з конкретних справ, а не із загальних положень. Коли під час розгляду певного питання суддя виступає проти якогось загального принципу, будучи впевненим, що, анулювавши у процесі розбирання справи кожен доказ, який впливає з цього принципу, він знищує сам принцип, то цього разу суддя залишається в межах природної для нього сфери діяльності. Якщо ж суддя безпосередньо виступає проти якогось загального положення й знищує його без будь-якого зв'язку з тією чи тією конкретною справою, то він виходить за ті межі, які визначені для судової влади за загальною згодою всіх народів: він стає важливішою, а може, навіть і кориснішою особою, ніж просто суддя, проте він водночас перестає бути представником судової

влади.

Третьою відмітною рисою судової влади є те, що вона може діяти тільки в тому разі, коли до неї звернуться, або, мовою юриспруденції, коли в суді порушується справа. Ця ознака не така характерна для судової влади, як дві попередні. Проте, незважаючи на винятки, цю рису слід вважати дуже істотною. За своєю природою судова влада статична — для того, аби вона пішла в рух, її треба підштовхнути, їй повідомляють про злочин, і вона карає винного, її закликають до відновлення справедливості, й вона її відновлює, їй подають документ, і вона пояснює його зміст. Водночас сама вона не починає ні переслідувати злочинців, ні шукати фактів несправедливості, ні вивчати ті факти. Судова влада порушила б певним чином свою природну пасивність, якби сама виявила ініціативу й критично оцінила закони [17].

І у цьому сенсі, як зазначав І. Є. Марочкін, якщо діяльність суду характеризується як владна, то слід визнати, що особливості такого соціального феномену, як влада, повинні мати в ній своє адекватне відбиття. Розкриваючи поняття «судова влада», слід брати до уваги такі положення:

— за своїми властивостями судова влада є державною з усіма належними владі атрибутами й чітко визначеною компетенцією;

— судова влада є одним із продуктів застосування принципу поділу державної влади з ознаками незалежності й самостійності, що випливають із цього принципу;

— судова влада повинна мати такі механізми забезпечення її функціонування, які гарантували б її самостійність;

— судова влада здійснюється в певних організаційних і процесуальних формах, установлених у законі;

— судова влада має універсальний і виключний характер;

— вона здійснюється на професійній основі.

*Висновок.* Отже, основу судової влади, безумовно, становить сукупність судових органів, наділених різною компетенцією. Головним їх призначенням є вирішення юридично значущих справ, що мають правові наслідки. Судовій владі відводиться особлива роль арбітра у спорах про право. Суб'єктом, який здійснює судову владу, виступає не будь-який державний орган, а лише суд з притаманними тільки йому можливостями впливу на поведінку людей і соціальні процеси.

Судова влада — це специфічна гілка єдиної державної влади, яка має власну виключну компетенцію щодо розгляду юридично значущих справ, що мають правові наслідки, і реалізується виключно конституційними органами (судами) у межах закону та спеціальних (судових) процедур [18].

На підставі проведеного дослідження вбачається, що суд — це самостійний вид соціальних відносин спрямований на вирішення (подолання, розв'язання та запобігання) правових конфліктів у суспільстві. Водночас, судова влада об'єктивується через статичну (судоустрійну) та динамічна (процесуальна) форми суду.

#### **Список використаної літератури**

1. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации / М. В. Баглай. — М. : Норма-инфра, 1999. — С.628.
2. Безнасюк А. С. Судебная власть / А. С. Безнасюк, Х. У. Рустамов. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. — С.17.
3. Чельцов М. А. Уголовный процесс / М. А. Чельцов. — М. : Юриздат Минюста СССР, 1948. — С.9.
4. Рабінович П. М. Державна влада / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія. — К., 1999. — Т. 2. — С. 86.
5. Орзих М. Ф. Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика / М. Ф. Орзих // Юридичний вісник. — 2001. — №4. — С.117.

6. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.01 / Віктор Семенович Смородинський; Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – С. 15.
  7. Нор В. Т. Судова реформа в Україні: надбання, прорахунки / В. Т. Нор // Правова система України: теорія і практика : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 - 9 жовтня 1993 р.). – К., 1993. – С. 423.
  8. Иванчишин П. А. Общество. Государство. Власть : учеб. пособ. / П. А. Иванчишин. – М. : Граница, 1994. – С. 383.
  9. Юзикова Н. С. Система судебных и правоохранительных органов Украины / Н. С. Юзикова. – Днепропетровск, 2000. – С. 13.
  10. Селіванов А. О. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди / А. О. Селіванов. – К. : УВІД «Рада», 2009. – С. 305.
  11. Грошевой Ю. М. Законодательство о судоустройстве Украины и проблемы его классификации / Ю. М. Грошевой // Правова система України : теорія і практика : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 - 9 жовтня 1993 р.). – К., 1993. – С. 355.
  12. Хливнюк А. М. Щодо поняття «судова влада» / А. М. Хливнюк // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – №4. – С.47.
  13. Колоколов Н. А. Миротворчество / Н. А. Колоколов, С. Г. Павликов, А. Н. Сачков; под ред. Н. А. Колоколова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – С. 35–37.
  14. Уголовное судопроизводство: теория и практика / под ред. Н. А. Колоколова. — М. : Юрайт, 2011. — С.100-101.
  15. Безнасюк А. С. Судебная власть / А. С. Безнасюк, Х. У. Рустамов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – С. 30–31.
  16. Хливнюк А. М. Щодо поняття «судова влада» / А. М. Хливнюк // Вісник Верховного Суду України. – №4. – 2009. – С.48.
  17. Токвіль А. Про демократію в Америці. У 2-х т. / пер. з франц. Г.Філіпчука та М.Москаленка; передмова А. Жардена. – К. : Всесвіт, 1999. – С.93–94.
  18. Порівняльне судове право: навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко; за ред. І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич. – Х. : Право, 2008. – С.14–15; Організація судових та правоохоронних органів: підруч. / за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одиссей, 2008. – С. 35–42.
- Стаття надійшла до редакції 20.12.2014 р.

**T. V. Pustovoit**

#### **THE CONCEPT OF THE JUDICIARY AND ITS PLACE IN THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC AUTHORITY**

*Work of dedication opening of legal nature of department judicial is in the constitutional mechanism of public power. On the basis of the conducted analysis key signs and constituents of department judicial are selected. An author sees, that court – it the independent type of social relations is directed on the decision (overcoming, decision and prevention) of legal conflicts in society. At the same time, a department judicial is represented through the static (судоустройство) and dynamic (legal proceeding) forms of court.*

**Keywords.** Court, department judicial, justice, state, society.